

فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۲، شماره ۱، بهار ۱۳۸۸، صفحات ۱-۲۸

نقش قالی بافی در توسعه روستایی: مطالعه موردی کارگاه قالی بافی دهستان بالاولایت کاشمر

حسن افراخته، محمد اسکندری ثانی، مرتضی اسمعیل نژاد*

تاریخ دریافت: ۱۳۸۷/۱۰/۷ تاریخ پذیرش: ۱۳۸۸/۳/۳۰

چکیده

صنایع دستی فرش بافی یکی از منابع مهم درآمدی جامعه روستایی کشور به خصوص نواحی پیرامونی کویر مرکزی ایران است. این صنعت و اقتصاد روستایی در دو دهه اخیر با چالش‌های جدی مواجه شده است. آستان قدس در سال ۱۳۷۳ کارگاهی قالی بافی در دهستان «بالاولایت» کاشمر تأسیس کرده است. این پژوهش نقش کارگاه قالی بافی را در تحولات اقتصادی و اجتماعی روستایی بررسی کرده است. اطلاعات مورد نیاز از طریق بررسی محلی و برخی اسناد جمع‌آوری شده است. جامعه نمونه تحقیق را ۴۰ نفر از کارکنان کارگاه قالی باقی تشکیل می‌دهد. داده‌های تحقیق با استفاده از روش لیکرت مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. نتیجه نشان می‌دهد که احداث این کارگاه منشأ تحولات مثبت اجتماعی، اقتصادی و کالبدی در دهستان مورد مطالعه بوده است. استفاده از استعداد و دانش بومی مردم، سود مناسب، فقدان اثرات نامناسب زیست محیطی، ایجاد فرصت‌های شغلی، درآمد پایدار، افزایش کیفیت زندگی، بهبود راه و مسکن روستایی و گسترش کشت تجاری از مهم‌ترین دستاوردهای احداث این شرکت بوده است.

کلیدواژه‌ها: قالی بافی / توسعه روستایی / کارگاه فرش / بالاولایت (کاشمر).

* به ترتیب، دانشیار جغرافیای دانشگاه تربیت معلم تهران؛ کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری؛ و دانشجوی دکتری اقلیم و برنامه‌ریزی محیطی.

مقدمه

مناطق روستایی، به‌مثابه یکی از مهم‌ترین قطب‌های اقتصادی کشور، می‌توانند در تولید ناخالص ملی، تأمین نیازهای غذایی جمعیت، مواد اولیه و در نهایت، در رشد و توسعه اقتصادی کشور نقشی برجسته ایفا کنند.

صنایع دستی به‌ویژه صنعت قالی‌بافی بخش مهمی از اشتغال کشور را به خود اختصاص داده است. بر اساس ارقام منتشر شده، از این نظر، ایران پس از چین و هند رتبه سوم جهانی را داراست (رستمی، ۱۳۸۳: ۴۳). در ابعاد داخلی، این صنعت بعد از کشاورزی و دامداری - حتی در برخی نواحی حاشیه‌ای کویر مرکزی ایران (نائین، کاشان، کاشمر، بیرجند، کرمان) - مهم‌ترین منبع درآمد روستائیان محسوب می‌شود. در دهه‌های اخیر، فقدان توجه کافی به هنرهای ملی، ظهور رقبای خارجی مانند چین و هند، تعدد مراکز دولتی و عمومی در این حوزه، اطلاع ناقص از بازارهای جهانی، پایین آمدن کیفیت، عدم حضور جهانگردان خارجی، نبود سرمایه‌گذاری مناسب بانکی، و کمبود قوانین و مشوق‌ها صنایع دستی ایران به‌ویژه صنعت قالی‌بافی را با چالش‌های جدی مواجه ساخته است.

از سویی دیگر، بر اثر سطح پایین فناوری کشاورزی در روستاها، مخاطرات طبیعی بسیار همچون خشکسالی، سرمازدگی و بحران کمبود منابع آب، به شدت اقتصاد روستائیان منطقه را به چالش کشانده، به گونه‌ای که مهاجرت گسترده روستائیان به کانون‌های شهری به بی‌تعدالی منطقه‌ای در این نواحی دامن زده است. از این‌رو، در راستای دستیابی به توسعه روستایی پایدار و جلوگیری از ظهور بی‌تعدالی‌ها، لازم است اقداماتی برای افزایش درآمد و تنوع اقتصاد روستایی بر اساس امکانات و استعدادها در هر منطقه صورت گیرد.

به همین دلیل، باید حمایت و احیای صنایع دستی و روستایی به‌ویژه صنعت قالی‌بافی با توانایی ایجاد فرصت‌های شغلی زیاد و درآمدزا به صورت راهکاری برای ریشه‌کنی فقر روستایی و ممانعت از پیامدهای ناگوار روستاشهری مورد توجه سیاست‌گذاران توسعه روستایی و منطقه‌ای قرار گیرد. از رهگذر فرایند ارزیابی طرح‌ها

و برنامه‌ها، می‌توان به بهینه‌سازی تصمیم‌گیری‌ها و سرانجام، به امکان‌پذیری و واقع‌گرایی طرح‌ها کمک کرد (عینالی و طاهرخانی، ۱۳۸۳: ۵۵).

شواهد و تجارب نشان می‌دهد که از لحاظ فناوری، بهره‌وری زمین و نیروی کار کشاورزی، نواحی روستایی شهرستان کاشمر در سطوح پایین قرار دارند. پایین بودن بهره‌وری زمین و نیروی کار و در نتیجه، مازاد اندک باعث می‌شود بخش قابل توجهی از جمعیت وابسته به کشاورزی که امکان جذب در این بخش را ندارند، مجبور به مهاجرت از روستا به شهر شوند (مرادی و مطیعی لنگرودی، ۱۳۸۴: ۱۳۸). پیامد چنین رخدادی در این شهر کوچک شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی است. برای نمونه، در اکثر روستاهای بخش کوه‌سرخ و دهستان مورد مطالعه تا هشتاد درصد ساکنان روستایی اقدام به مهاجرت کرده‌اند که همین مهاجران نیز نخستین سکونتگاه‌های غیررسمی (حسین‌آباد) را در سطح شهرستان به وجود آورده‌اند. لازم به یادآوری است که پیش از این، اغلب آنها در بخش قالی‌بافی اشتغال داشتند و فرش دستبافت آنها دارای کیفیت بالا بود؛ اما بر اثر بروز مشکلاتی در زمینه این صنعت، اقدام به مهاجرت کرده‌اند.

از این‌رو، با پیگیری سیاست حمایت و توسعه این صنعت مفید و بدون تبعات زیست‌محیطی، می‌توان از طریق ایجاد تنوع شغلی، رفع بیکاری پنهان کشاورزان، ایجاد اشتغال و درآمد پایدار، گسترش صادرات غیرنفتی، ارتقای سطح فرهنگ روستاییان، و استفاده از منابع خام روستایی و بهره‌وری بهینه از آنها در این شهرستان، یکی از مهم‌ترین راهبردهای توسعه پایدار روستایی را رقم زد. از طرف دیگر، با توجه به نیازهای مکانی صنایع بزرگ و عدم امکان استقرار آنها در نواحی روستایی، لازم است احیای مجتمع‌های کارگاهی قالی‌بافی و نیز حمایت از آنها مورد توجه اساسی قرار گیرد. در راستای رویارویی با این چالش‌ها و کاستی‌ها و نیز رفع نیازها، شرکت فرش آستان قدس رضوی به احداث چندین مجتمع کارگاهی فرش در برخی نقاط روستایی استان خراسان رضوی اقدام کرده است.

تحقیق حاضر به بررسی نقش تأسیس مجتمع‌های کارگاهی و به تبع آن، سیاست توسعه و حمایت از صنایع دستی روستایی و پیامدهای آن در قالب تأمین اشتغال و درآمد پایدار برای دستیابی به توسعه روستایی در بخش «بالا ولایت» شهرستان کاشمر می‌پردازد.

در این مقاله، شرکت فرش آستان قدس رضوی واحد کاشمر، به دلیل دارا بودن قدمت زمانی تأسیس و نیز موقعیت جغرافیایی مناسب نسبت به پس‌کرانه روستایی آن، به صورت نمونه انتخاب شده و عملکرد آن در مجموعه روستایی بلافصل مورد بررسی قرار گرفته است. بر این اساس، تحقیق حاضر به بررسی و ارزیابی تغییرات اقتصادی (درآمد، توانایی پرداخت هزینه‌ها، و مشارکت)، اجتماعی (مانند مهاجرت، سواد، و بیمه)، کالبدی، نوع کشت، قیمت زمین و مسکن، و نظام بهداشتی برآمده از تأسیس مجتمع قالی‌بافی شرکت فرش آستان قدس رضوی واحد کاشمر در پس‌کرانه روستایی آن می‌پردازد.

پیشینه تحقیق

در سطح جهانی، می‌توان ادعا کرد که در کشور چین، مطالعات زیادی در زمینه گسترش صنایع دستی در مناطق روستایی صورت گرفته و در اجرای راهبردهای پدید آمده از آن مطالعات نیز توفیق زیادی به دست آمده است. در ایران نیز تحقیقاتی سودمند در زمینه نقش صنعتی کردن روستاها و یا گسترش و احیای صنایع دستی در توسعه اقتصادی و اجتماعی روستاها از سوی محققانی همچون مهدوی (۱۳۸۰)، افتخاری (۱۳۷۸)، طاهرخانی (۱۳۸۰، ۱۳۷۹)، مطیعی لنگرودی و نجفی کانی (۱۳۸۵)، مرادی و مطیعی لنگرودی (۱۳۸۴)، مطیعی لنگرودی (۱۳۸۰)، و شایان و همکاران (۱۳۸۶) صورت گرفته است. همه این مطالعات کم‌وبیش بدین نتیجه رسیده‌اند که گسترش صنایع دستی از مهم‌ترین اقدامات لازم برای متنوع‌سازی مشاغل و ایجاد اشتغال در نواحی روستایی است و از نظر مدیریتی و رفع نیازمندی هنرمندان و کارگران صنایع دستی و نیز تضمین

بازار خرید محصولات، باید اقدامات اساسی صورت گیرد تا صنایع دستی بتواند قدرت رقابت داشته باشد و جایگاه خود را در نظام تولیدی بازیابد.

عظیمی به ارائه تحلیلی‌ترین تحقیق در زمینه صنعت فرش ایران پرداخته و بر این باور است که اکنون این صنعت از نظر اقتصادی فاقد مزیت است؛ باید برای گسترش هنر فرش‌بافی اقداماتی صورت گیرد و اصولاً کاربری فرش ایران به‌مثابه هنری ارزشمند تقویت شود، و از این راه است که می‌تواند مزیت اقتصادی داشته باشد (عظیمی، ۱۳۸۲: ۲۰).

تحقیق حاضر، به‌دلیل بررسی نقش کارگاه قالی‌بافی آستان قدس در توسعه روستایی با تکیه بر نظر مردم و تحقیق محلی، از تحقیقات پیشین متمایز است.

مبانی نظری

در بسیاری از کشورها، فعالیت‌های غیرکشاورزی در قالب مکمل فعالیت کشاورزی برای افزایش درآمد روستایی مورد تأکید قرار می‌گیرد؛ زیرا بین گسترش فعالیت غیرزراعی، تنوع مشاغل و توسعه روستایی رابطه‌ای مثبت برقرار است (Rao, 1994). درآمدهای بخش غیرکشاورزی از مهم‌ترین منابع موجود در تأمین اقتصاد خانوارهای روستایی و در نتیجه، امنیت غذایی آنهاست.

در رهیافت‌های توسعه روستایی، که اغلب با عنوان «توسعه روستایی یکپارچه»^(۱) مطرح شده‌اند، بر افزایش درآمد روستاییان، کاهش فقر و نابرابری، و افزایش ارزش افزوده اقتصادی در بخش روستایی تأکید می‌شود (Moseley, 2003: 4). یکی از مهم‌ترین وظایف طرح‌های توسعه روستایی تقویت توان جوامع روستایی به‌منظور رشد و بهبود وضعیت زندگی آنها با هدف به‌کارگیری منابع فنی و مالی در زمینه‌های مورد نیاز می‌باشد (Thomie and Yankson, 1985). در این راستا، سامان‌دهی و بازسازی صنایع روستایی و هدایت سرمایه‌گذاری به روستاها به‌منظور حمایت و احیای صنایع در هماهنگی با توان‌های بوم‌شناختی محیط از جمله اقدامات لازم به‌شمار

می‌رود (Atkinson et al., 2006: 63-64)؛ این اقدام، علاوه بر تأمین هدف کلی بخش صنعت، با فراهم‌سازی زمینه‌های اشتغال در روستاها، ایجاد درآمد مطلوب، ترقی سطح زندگی روستاییان و جلوگیری از مهاجرت رکودی روستایی، در توسعه روستایی و حل مشکلات شهرها نیز نقشی مهم ایفا می‌کند (رستمی، ۱۳۸۳: ۴۲). استقرار صنایع در روستاها به ایجاد اشتغال غیرکشاورزی، تقویت پایه‌های اقتصاد مراکز روستایی، استفاده کامل از مهارت‌های موجود، فرآوری تولیدات کشاورزی محلی، و جلوگیری از مهاجرت‌های روستایی منجر خواهد شد (مهندسان مشاور DHV، ۱۳۷۱: ۳۷۸).

فعالیت‌های غیرکشاورزی، در صورت گسترش متناسب با شرایط بوم‌شناختی، با پایداری زیست‌محیطی، اقتصادی و اجتماعی همراه خواهد بود (براتی، ۱۳۸۳: ۲۲۹-۲۴۷). ام. تی. هاگ، در تحلیل فرایند توسعه روستایی، بر این باور است که همراه با دیگر بخش‌های اقتصادی و اجتماعی، باید صنعت به‌مثابه مهم‌ترین مؤلفه هر برنامه توسعه یکپارچه روستایی پذیرفته شود. ماهیت و الگوی صنعتی شدن، چه در ابعاد کوچک مقیاس و یا صنایع دستی و چه در صنایع بزرگ مقیاس، تابع مواد خام اولیه و منابع انسانی در ابعاد محلی و منطقه‌ای است. هاگ تصریح می‌کند که صنعتی شدن، ضمن ایجاد مهارت‌های جدید و ایجاد هماهنگی، موجب شکستن موانع سنتی رشد اقتصادی در مناطق روستایی است (Hag, 1979: 51-57).

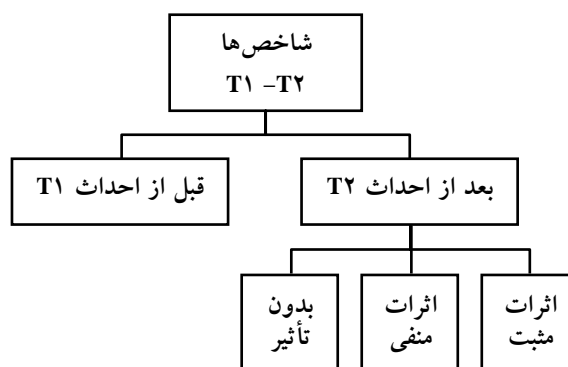
یو. سی. نایاک^(۲)، در تحلیل روندهای توسعه روستایی در کشورهای در حال توسعه، معتقد است که اغلب ارائه طرح‌های توسعه برای مناطق روستایی این کشورها با شکست روبه‌رو شده است. به‌باور او، تنها راه حل مشکل فقر و بیکاری مناطق روستایی ایجاد فرصت‌های شغلی است و از طریق برنامه‌ریزی برای استقرار صنعت در مناطق روستایی، می‌توان با ایجاد اشتغال، اهداف توسعه روستایی را محقق کرد (Nayak, 1994: 219). دیوید راجرز، با بررسی اثرات استقرار صنعت در شهرک‌ها و مناطق روستایی ایالت آیوا، نشان می‌دهد که صنعتی شدن روستایی منافع وسیعی را برای اجتماعات مورد مطالعه در بر داشته، به‌طوری که سبب افزایش یکپارچگی خانوارها، افزایش درآمد سرانه و توزیع متعادل درآمدها شده است (Rogers, 1987: 250).

جی. آبراهام نیز با بررسی الگوی صنعتی شدن روستایی هند معتقد است که استقرار صنعت در مناطق روستایی نقشی بسیار مهم در ایجاد اشتغال و درآمد داشته است. صنعتی شدن روستایی با استفاده از منابع محلی زمینه‌ساز تحکیم الگوی عدم تمرکز صنایع بوده و پلی برای ایجاد پیوند بین مناطق شهری و روستایی است؛ و در واقع، اختلاف زندگی در نواحی شهری و روستایی را کاهش می‌دهد (Abraham, 1994: 624).

جی. تی. شین، در بررسی سیاست‌های توسعه روستایی در کشور تایوان، ظهور تخصص‌گرایی، تعادل مناطق شهری و روستایی، افزایش درآمدهای محلی، و افزایش ضریب اشتغال غیرکشاورزی را از اثرات استقرار صنعت در مناطق روستایی می‌داند (Shin, 1985: 195).

جمع‌آوری داده‌ها و روش تحقیق

با توجه به ماهیت موضوع مورد بررسی، این پژوهش با رویکرد پیمایشی (تطبیقی-مقایسه‌ای) و با استفاده از تنظیم و تکمیل پرسشنامه پیوست مقاله حاضر در بین بافندگان کارگاه انجام شده است. علاوه بر این، به منظور تقویت پایه‌های نظری و دقت در گردآوری اطلاعات، از روش‌های مطالعه اسناد و مدارک نیز استفاده شده است. محدوده جغرافیایی پژوهش شامل نزدیک به هشتاد درصد از روستاهای دهستان «بالاولایت» از بخش مرکزی شهرستان کاشمر است که روستاییان آنها به‌عنوان بافنده در این مجتمع کار می‌کنند. جامعه آماری تحقیق ۲۳۴ نفر و حجم نمونه ۴۰ نفر است که به روش خوشه‌ای توأم با تصادفی ساده انتخاب شده‌اند. روایی محتوای پرسشنامه به روش دلفی با نظرخواهی از صاحب‌نظران موضوع مورد تأیید قرار گرفته و پایایی (اعتماد) پرسشنامه با استفاده از روش آلفای کرونباخ بررسی شده است که مقدار محاسبه شده ۰/۸۶ بوده و نشان‌دهنده انسجام درونی پرسشنامه است. همچنین، برای ارزیابی عملکرد شرکت فرش، از طرح پانل گذشته‌نگر (عینالی و طاهر خانی، ۱۳۸۳: ۶۶) استفاده شده است، بدین معنی که شاخص‌های متعدد اقتصادی و اجتماعی مورد نظر جامعه آماری، طی دو دوره قبل و بعد از احداث مجتمع، بر اساس پرسشگری به‌دست آمده و با روش لیکرت (سیانی، ۱۳۸۳) مورد ارزیابی قرار گرفته است (شکل ۱).

منبع: عینالی و طاهرخانی، ۱۳۸۳: ۶۶

شکل ۱- طرح پانل گذشته‌نگر

دهستان «بالاولایت» شهرستان کاشمر در مسیر ارتباطی کاشمر- مشهد، با مساحت ۹۷۰ کیلومتر مربع، حدود چهارده درصد از قلمروی فضایی شهرستان را در بر گرفته است (حسین‌زاده، ۱۳۸۴: ۲۸). این دهستان شامل بیست نقطه روستایی است که جمعیتی بیش از ۱۲۳۳۴۵ هزار نفر را در خود جای داده است. بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵، نرخ بیکاری در این دهستان ۷/۵ درصد گزارش شده که بالاترین نرخ در میان دهستان‌های این شهرستان است (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۷). شرکت فرش آستان قدس رضوی، در ۱۳۷۳، در زمینی به مساحت پنج هکتار در روستای «تربقان» شهرستان کاشمر به بهره‌برداری رسید. در این کارگاه، حدود ۲۳۴ نفر اشتغال دارند که از این تعداد، ۴۵ نفر را دختران و زنان روستایی و بقیه را مردان تشکیل می‌دهند. در جدول ۱، اطلاعات جامعه آماری منطقه مورد مطالعه آمده است.

اکثر قریب به اتفاق بافندگان این واحد از اهالی روستاهای پیرامونی و تعدادی نیز از اهالی کاشمر به‌شمار می‌روند. در این مجتمع، طرح‌هایی مانند قالی لچک ترنج، افشان، و گل فرنگ در اندازه‌های ۱۲، ۱۵، و ۴۲ متری و در رج‌شمار ۶۰، ۴۰، و ۳۰ بافته شده است که پنجاه درصد از این قالی‌های بافته‌شده در بارگاه امام رضا مورد استفاده قرار

جدول ۱- اطلاعات جامعه آماری منطقه مورد مطالعه

روستا	جمعیت (۱۳۸۵)	تعداد خانوار	تعداد بافنده در شرکت	فاصله تا شرکت به کیلومتر
تربقان	۱۵۸۷	۴۲۵	۵۱	۰
فدافن	۴۲۰۰	۱۰۶۳	۲۹	۶
قوزد	۴۰۲۴	۱۰۸۷	۱۰	۱۰
فروتنه	۳۸۰۰	۸۲۰	۲۱	۳
رزق آباد	۲۵۰۰	۶۷۸	۹	۳
عارف آباد	۲۲۸۶	۵۳۳	۶	۵
فرح آباد	۲۹۵۰	۶۲۱	۶۰	۸
فرگ	۲۷۴۴	۶۶۲	۱۲	۱۱
جردوی	۹۴۹	۲۱۸	۲	۱۲
کاژغونه	۳۲۰	۱۰۵	۵	۷

مأخذ: مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵، و پرسشگری محلی، ۱۳۸۷

تحلیل داده‌ها بر روش لیکرت مبتنی است. این روش برای طرح پرسش‌هایی در باره صفات کیفی و تبدیل آنها به کمیت عددی به کار می‌رود. منظور از طراحی این روش فراهم ساختن امکان پاسخ‌های گوناگون برای پرسش‌شوندگان است تا بتوانند به پرسش‌های توصیف‌کننده صفت مورد سؤال با درجات مختلف پاسخ دهند. با استفاده از طرح پاسخ‌نامه به روش لیکرت، نسبت به روش‌های دیگر، پرسش‌شوندگان امکان آن را می‌یابند تا نظر خود در مورد یک پرسش را بدون محدودیت به پاسخ آری یا نه مطرح کنند (رفیع پور، ۱۳۶۷: ۲۳۹).

در این روش، بر اساس آزمون فرض آماری، تأیید یا رد ادعای مطرح‌شده با توجه به اطلاعات به دست آمده از داده‌ها بررسی می‌شود. بنابراین، دو فرضیه مکمل (صفر و یک) در ذهن به وجود می‌آید (هیز، ۱۳۸۱).

H_0 دربرگیرنده ادعا (وجود تأثیر) و H_1 دربرگیرنده نقض ادعا (عدم تأثیر) است. آنچه مسلم است، فرضیه‌های H_0 و H_1 مکمل یکدیگرند. از آنجا که در مقیاس لیکرت،

میانگین جامعه برابر با میانگین امتیازهاست؛ یعنی، $M_o = (1+2+3+4+5)/5$ و از این‌رو، میزان آن برابر با ۳ است، در نتیجه:

$$H_o: \mu_x > 3$$

$$H_1: \mu_x < 3$$

در این پژوهش، از توزیع t برای آزمون فرضیه استفاده می‌شود، زیرا انحراف معیار جامعه مشخص نیست. چون حجم نمونه استفاده‌شده در تحقیق بزرگ‌تر از ۳۰ است ($n > 30$)، توزیع نرمال \bar{X} بر اساس قضیه حد مرکزی از تقریب نرمال برخوردار است (بازرگان لاری، ۱۳۸۴: ۲۸۰). پس، به‌جای استفاده از توزیع t ، می‌توان از توزیع Z نیز استفاده کرد.

در این پژوهش، مقدار استاندارد بر اساس نوع آزمون t و مقدار α ($\alpha = 0/05$) از جداول استخراج و با توجه به علامت آن، مقدار بحرانی نامیده می‌شود. در این آزمون، اگر رابطه زیر برقرار باشد، فرض صفر رد می‌شود. در این رابطه، S انحراف معیار و n حجم نمونه است:

$$\frac{\bar{X} - 3}{S/\sqrt{n}} < t_{\alpha}$$

یافته‌های تحقیق

نخست، در مرداد ۱۳۶۲، شعبه اول شرکت فرش آستان قدس در پنج سالن بافندگی با سرمایه‌ای بیش از هفت میلیارد ریال در مشهد تأسیس شد؛ و سپس، در ۱۳۷۳، در روستای تربقان شهرستان کاشمر، شعبه دوم شرکت در زمینی به‌مساحت پنج هکتار مورد بهره‌برداری قرار گرفت.

هدف از ایجاد مجتمع کارگاهی قالی‌بافی شرکت آستان قدس رضوی در دهستان «بالاولایت» کاشمر اشتغال روستایی، رفع نیازهای بارگاه امام رضا، و صادرات فرش بوده و البته در کنار این اهداف، دهستان مورد مطالعه پیامدهای متعدد دیگری را شاهد بوده است که در این مبحث، مفصلاً بدانها پرداخته می‌شود. بدین منظور، از سه گروه شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی و کالبدی در چارچوب فرضیه‌های تحقیق

استفاده شده و در تحلیل یافته‌های مطالعه نیز همین ابعاد سه‌گانه مورد توجه قرار گرفته است. برای تأیید H_0 یا H_1 در دو دوره قبل و بعد از احداث کارگاه، که جمع‌آوری اطلاعات آن از طریق پرسشنامه صورت گرفته، از روش لیکرت استفاده شده است. در مورد هر کدام از شاخص‌های مطرح‌شده، برای پرهیز از طولانی شدن مطالب، به صورت نمونه تنها یکی از پرسش‌های آزمون و نیز مراحل انجام کار برای آزمون فرضیه نمایش داده می‌شود.

تحلیل یافته‌های اقتصادی

از پیامدهای ایجاد و استقرار چنین مجتمع‌هایی در نواحی روستایی، کمک به ارتقای شاخص‌های توسعه در سطح شاغلان واحدهای مستقر در نواحی روستایی است. از آنجا که فرایند توسعه روستایی مقوله‌ای چندبخشی است که متأثر از عوامل گوناگون، هویت‌یافته و پایدار است، صاحب‌نظران حوزه توسعه روستایی بر این باورند که استقرار این گونه مراکز در مناطق روستایی می‌تواند در راستای ایجاد اشتغال و افزایش درآمد، به ایجاد زمینه‌های متناسب بینجامد و در بلندمدت، به پشتوانه فعالیت‌های مستمر و مکمل، پایداری توسعه در مناطق روستایی را موجب شود (طاهرخانی، ۱۳۸۰: ۳۸).

شرکت‌های اقتصادی وابسته به استان قدس مانند شرکت مورد مطالعه، به‌ویژه با حساسیت نسبت به اعلام بازدهی شرکت، از ابراز ارقام سوددهی به صورت شفاف خودداری می‌ورزند. این شرکت‌ها در زمینه سوددهی و سرمایه‌گذاری‌های استان قدس در نقاط مختلف استان خراسان تا حد زیادی اهداف اجتماعی و خیرخواهانه و در عین حال، مرتبط با نیازهای خود استان را مد نظر دارند؛ و در آنها، صرفاً اهداف اقتصادی دنبال نمی‌شود. به همین دلیل، برای نمونه، میزان درآمد روستاییان شاغل، به مثابه یکی از مهم‌ترین شاخص‌های توسعه روستایی، در دو دوره قبل و بعد از احداث کارگاه مورد ارزیابی قرار می‌گیرد (جدول ۲ و ۳).

جدول ۲- آزمون شاخص میزان درآمد قبل از احداث مجتمع کارگاهی

پرسش: درآمد خودتان را قبل از استخدام و احداث مجتمع چگونه ارزیابی می‌کنید؟						
گزینه	X_i	F_i	درصد $F_i X_i$	$F_i X_i$	$(X_i - \bar{X})^2$	$F_i(X_i - \bar{X})^2$
خیلی کم	۱	۲	۵	۲	۲/۸	۵/۶
کم	۲	۱۶	۴۰	۳۲	۰/۴۵۵۶	۷/۲۸
متوسط	۳	۱۷	۴۲	۵۱	۰/۱۰۵۶	۱/۷۹
زیاد	۴	۳	۷/۵	۱۲	۰/۷۵۵۶	۵/۲۶
خیلی زیاد	۵	۲	۵	۱۰	۰/۴۰۵۶	۱۰/۸۱
$\sum_{i=1}^5$	۱۵	۴۰	۱۰	۱۰۷	۱۰/۵۲۲۴	۳۰/۷۴
$\mu = \frac{1+2+3+4+5}{5} = 3$		$\bar{X} = \frac{107}{40} = 2/675$		$S = \sqrt{\frac{30.74}{40-1}} = 0.887$		$t = \frac{2.675 - 3}{\frac{0.8878}{\sqrt{40}}} = -2.32$
T به دست آمده از جدول توزیع t: $t = 1/645$			df = 40 - 1 = 39		a = 5%	کمیت‌های مورد نیاز برای مراجعه به جدول توزیع t
$1/64 > -2/31$					مقایسه نتایج	
H_0 (فرض ادعا): قبل از احداث کارگاه، سطح درآمد روستاییان بالا بوده است.						
نتیجه: در سطح معنی‌داری پنج درصد $a = 5\%$ ، فرض H_0 پذیرفته نمی‌شود و بنابراین، ادعای مطرح‌شده مورد قبول نیست.						

منبع: محاسبات آماری نگارندگان

جدول ۳- آزمون شاخص میزان درآمد بعد از احداث مجتمع کارگاهی

پرسش: درآمد خودتان را بعد از استخدام و احداث مجتمع نسبت به سایر اقشار روستایی چگونه ارزیابی می‌کنید؟						
گزینه	X_i	F_i	درصد $F_i X_i$	$F_i X_i$	$(X_i - \bar{X})^2$	$F_i (X_i - \bar{X})^2$
خیلی کم	۱	۰	۰	۰	۶/۳۵	۰
کم	۲	۶	۱۵	۱۲	۲/۳۱	۱۳/۸۶
متوسط	۳	۱۱	۲۷/۵	۳۳	۰/۲۷۰	۲/۹۷
زیاد	۴	۱۹	۴۷/۵	۷۶	۰/۴۸	۹/۱۲
خیلی زیاد	۵	۴	۱۰	۲۰	۲/۱۹	۸/۷۶
$\sum_{i=1}^5$	۱۵	۴۰	۱۰۰	۱۴۶	۱۲/۱۱	۳۴/۷۱
$\mu = \frac{1+2+3+4+5}{5} = 3$		$\bar{X} = \frac{141}{40} = 3.52$	$S = \sqrt{\frac{12.11}{40-1}} = 0.057$		$t = \frac{3.52-3}{\frac{0.057}{\sqrt{40}}} = 0.90$	
T به دست آمده از جدول توزیع t: ۱/۶۴۵			df=۴۰-۱=۳۹	a=۵%	کمیت‌های مورد نیاز برای مراجعه به جدول توزیع t	
$1/64 < 0.05/90$					مقایسه نتایج	
H _۰ (فرض ادعا): بعد از احداث کارگاه، سطح درآمد روستاییان شاغل نسبت به سایر اقشار روستایی بالا بوده است.						
نتیجه: در سطح معنی‌داری پنج درصد (a=۵٪)، فرض H _۰ پذیرفته و بنابراین، ادعای مطرح‌شده مورد قبول است.						

منبع: محاسبات آماری نگارندگان

همان‌طور که از نتایج جداول بالا اثبات می‌شود، احداث این کارگاه در افزایش درآمد روستاییان منطقه نقشی قابل توجه داشته است. علاوه بر آن، بافندگان این کارگاه نسبت به بافندگان غیرشاغل در کارگاه که به صورت آزاد به قالی‌بافی اشتغال دارند، به‌علت دور بودن از نوسانات بازار، از ثبات مالی و نیز آسودگی خاطر در زمینه تغییرات قیمت قالی برخوردارند. این روند برای شرکت فرش آستان قدس نیز مقرون به‌صرفه است؛ زیرا با قطع دست واسطه‌ها و عرضه مستقیم به بازارهای بین‌المللی، سود خوبی عاید آن می‌شود. برای نمونه، بر اساس یافته‌های این مطالعه، قالی با طرح گل فرنگ در

بازار قالی کاشمر تا یک میلیون تومان به فروش می‌رسد، در حالی که همین طرح تقریباً با همان بافت در عرضه مستقیم به بازارهای بین‌المللی سه تا چهار میلیون تومان فروخته می‌شود^(۵). همچنین، از مزیت‌های اقتصادی احداث این کارگاه رونق قالی‌بافی در میان قالی‌بافان آزاد (خارج از کارگاه) بوده است، زیرا قالی تولیدی کارگاه یا در صحن آستان قدس و مؤسسات وابسته مورد استفاده قرار می‌گیرد و یا به خارج از کشور صادر می‌شود و از این رو، آستان قدس هرگز دغدغه بازار فرش تولیدی خود را ندارد. بنابراین، پایین آمدن عرضه قالی (به‌طور میانگین، ماهانه بیست تخته قالی شش متری) در بازار فرش کاشمر پس از احداث کارگاه موجب افزایش تقاضا شده است که این کمبود را قالی‌بافان آزاد فرش در کاشمر جبران می‌کنند.

متوسط درآمد ماهیانه شاغلان در شرکت با مزایای آنها در حدود ۳۵۰ تا ۴۰۰ هزار تومان است، در حالی که درآمد ماهیانه قالی‌بافان آزاد در همان منطقه، به‌گفته خود آنها، در حدود ۱۵۰ تا ۲۵۰ هزار تومان در نوسان است. باید این نکته را مد نظر داشت که به‌علت نوسانات زیاد بازار قالی به‌ویژه رکودهایی که گاهی تا یک سال هم تداوم می‌یابد، قالی‌بافان آزاد نسبت به کارکنان شرکت زیان‌های فراوان می‌بینند. از این رو، در میان قالی‌بافان آزاد، تمایل شدید به اشتغال در شرکت فرش مشاهده می‌شود.

نکته‌ای دیگر در مقایسه کارکنان این دو گروه آن است که درآمد قالی‌بافان شرکت تضمین شده است و پرداخت‌های آنها در آخر هر ماه صورت می‌گیرد؛ این وضعیت برای قالی‌بافان آزاد بدین صورت است که تجار بازار فرش قالی‌های آنها را به‌صورت نسیه و مدت‌دار (بین دو تا شش ماه) می‌خرند و پس از عرضه در بازار فرش تهران یا مشهد، در صورت کسب سود، وجه مورد نظر قالی‌بافان را پرداخت می‌کنند؛ وگرنه هنگام پرداخت، با قالی‌بافان از راه چانه‌زنی وارد می‌شوند. در مجموع، قالی‌بافان آزاد از یک سو به‌علت طول کشیدن بافت قالی (حداقل شش ماه) و از سوی دیگر، خریداری محصول آنها از سوی تجار به‌صورت مدت‌دار و یا نسیه عملاً تا حدود یک سال برای دریافت پول خود معطل می‌مانند.

به علت نوسانات شدید قیمت‌ها و به تبع آن، دستمزدها در کشورمان و نیز به دلیل ویژگی‌های فرهنگی ناحیه مورد مطالعه، در زمینه ارزیابی میانگین درآمد ماهیانه کارکنان شرکت فرش آستان قدس در دو دوره قبل و بعد از احداث این مجتمع، کوشش‌ها از طریق پرسشنامه به نتیجه‌ای درخور و قابل اتکا نرسید؛ و برای سنجش آن، بهترین راه مقایسه آنها با قالی‌بافان آزاد همان منطقه مورد مطالعه با همان بافت، استعداد و دانش بومی در این حرفه (قیاس در شرایط مشابه) بوده است.

اثرات ایجاد اشتغال و درآمدزایی نمودهای دیگری نیز در سطح دهستان مورد مطالعه داشته است. در این بخش، با استفاده از روش لیکرت، اقدام به آزمون سایر متغیرهای اقتصادی شد که جدول ۴ بیانگر تغییرات حاصل از این اقدام در سطح دهستان است. همان‌گونه که در جدول زیر مشخص شده، ایجاد اشتغال در تمامی متغیرها تأثیراتی مثبت به همراه داشته است؛ و برای نمونه، قدرت خرید روستاییان را افزایش داده است که این مورد با یافته‌های سایر محققان از جمله تحقیقات «اسلام ریزواونول» در الگوی صنعتی شدن چین (طاهرخانی، ۱۳۸۰: ۳۸) هماهنگی دارد.

جدول ۴- تغییرات متغیرهای اقتصادی قبل و پس از احداث مجتمع کارگاهی
(با استفاده از آزمون لیکرت)

نوع تأثیر	T محاسبه شده		متغیرها
	قبل از احداث	بعد از احداث	
مثبت	۱/۲۸	۱/۸۱	۱- توانایی پرداخت هزینه زندگی
مثبت	۰/۵۶	۳/۱۹	۲- میزان کمک به اعضای خانواده
مثبت	-۱/۱۱	۳/۳۹	۳- استفاده از اقلام مصرفی بادوام
مثبت	-۲/۸۷	۲/۲۵	۴- استفاده از وسایل نقلیه (موتور)
مثبت	-۴/۳۳	۲/۳۱	۵- استفاده از وسایل نقلیه (اتومبیل)
مثبت	-۰/۳۷	۱/۷۳	۶- مشارکت مالی در طرح‌های عمرانی روستا
مثبت	۱/۱۵	۱/۸۶	۷- امنیت اقتصادی

منبع: محاسبات آماری نگارندگان

یافته‌های اجتماعی

حوزه اجتماعی گسترده‌ترین بعد توسعه و پایداری محسوب می‌شود. در ادبیات توسعه، شاخص‌های مربوط به نیازهای اساسی و بهبود کیفیت زندگی در این حوزه قرار می‌گیرند. جانستون^(۶) هدف اساسی برنامه‌ریزی اجتماعی در جامعه را تقویت روح اجتماعی می‌داند که در آن، پیوند استوار و پایدار اجتماعی میان همه گروه‌ها و طبقات جامعه مد نظر است (Johnston et al., 1998: 568).

در این بخش، نقش ایجاد مجتمع کارگاهی در گرایش مهاجرتی روستاییان قبل و بعد از ایجاد مجتمع مورد آزمون قرار می‌گیرد (جداول ۵ و ۶).

جدول ۵- آزمون شاخص مهاجرت قبل از احداث مجتمع کارگاهی

پرسش: تمایل خود را نسبت به مهاجرت از روستا به شهر قبل از احداث چگونه ارزیابی می‌کنید؟						
گزینه	X_i	F_i	درصد $F_i X_i$	$F_i X_i$	$(X_i - \bar{X})^2$	$F_i (X_i - \bar{X})^2$
اصلاً	۱	۱۶	۴۰	۱۶	۱/۲۱	۱۹/۳۶
کم	۲	۱۱	۲۷/۵	۲۲	۰/۰۱	۰/۱۱
متوسط	۳	۸	۲۰	۲۴	۰/۸۱	۶/۴۸
زیاد	۴	۳	۷/۵	۱۲	۳/۶۱	۱۰/۸۳
خیلی زیاد	۵	۲	۵	۱۰	۸/۴۱	۱۶/۸۲
$\sum_{i=1}$	۱۵	۴۰	۱۰۰	۸۴	۱۴/۰۵	۵۳/۶
$\mu = \frac{۱+۲+۳+۴+۵}{۵} = ۳$		$\bar{X} = \frac{۸۴}{۴۰} = ۲.۱$		$S = \sqrt{\frac{۵۳.۶}{۴۰-۱}} = ۱.۱۷$		$t = \frac{۲.۱-۳}{\frac{۱.۱۷}{\sqrt{۴۰}}} = -۴.۸۶$
T به دست آمده از جدول توزیع t:				df=۴۰-۱=۳۹	a=۵%	کمیت‌های مورد نیاز برای مراجعه به جدول توزیع t
					۱/۶۴۵ > -۴/۸۶	مقایسه نتایج
H_0 (فرض ادعا): قبل از احداث کارگاه، تمایل روستاییان به مهاجرت از روستا بالا بوده است.						
نتیجه: در سطح معنی‌داری پنج درصد (a=۵٪)، فرض H_0 رد می‌شود و بنابراین، ادعای مطرح‌شده مورد قبول نیست.						

منبع: محاسبات آماری نگارندگان

جدول ۶- آزمون شاخص مهاجرت بعد از احداث مجتمع کارگاهی

پرسش: تمایل خود را نسبت به مهاجرت از روستا به شهر بعد از احداث کارگاه چگونه ارزیابی می‌کنید؟						
گزینه	X_i	F_i	درصد $F_i X_i$	$F_i X_i$	$(X_i - \bar{X})^2$	$F_i (X_i - \bar{X})^2$
اصلاً	۱	۴	۱۰	۴	۵/۸۵	۲۳/۴
کم	۲	۶	۱۵	۱۲	۲/۰۱	۱۲/۰۶
متوسط	۳	۸	۲۰	۲۴	۰/۱۷	۱/۳۶
زیاد	۴	۱۳	۳۲/۵	۵۲	۰/۳۳	۴/۲۹
خیلی زیاد	۵	۹	۲۲/۵	۴۵	۲/۴۹	۲۲/۴۱
$\sum_{i=1}$	۱۵	۴۰	۱۰۰	۱۳۷	۱۰/۸۵	۶۳/۵۲
$\frac{1+2+3+4+5}{5} = 3 = \mu$		$\bar{X} = \frac{137}{40} = 3.42$	$S = \sqrt{\frac{63.52}{40-1}} = 1.27$		$t = \frac{3.42-3}{\frac{1.27}{\sqrt{40}}} = 2.1$	
T به دست آمده از جدول توزیع t: ۱/۶۴۵			df=۴۰-۱=۳۹	a=۵٪	کمیت‌های مورد نیاز برای مراجعه به جدول توزیع t	
$1/645 < 2/1$					مقایسه نتایج	
H_0 (فرض ادعا): قبل از احداث کارگاه، تمایل روستاییان به مهاجرت از روستا بالا بوده است.						
نتیجه: در سطح معنی‌داری پنج درصد (a=۵٪)، فرض H_0 رد می‌شود و بنابراین، ادعای مطرح‌شده مورد قبول نیست.						

منبع: محاسبات آماری نگارندگان

تأثیرات اجتماعی احداث مجتمع و اشتغال در ناحیه مورد مطالعه بسیار فراتر از سایر ابعاد توسعه است، که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از:

تشویق روند مهاجرت

برخلاف باور بیشتر صاحب‌نظران توسعه روستایی مبنی بر آنکه ایجاد اشتغال در روستا باعث تثبیت جمعیت می‌شود (مطیعی لنگرودی و اردشیری، ۱۳۸۶: ۱)، این اقدام در منطقه مورد مطالعه نتیجه‌ای معکوس در پی داشته است. همان‌گونه که از جدول ۶ نیز

استنباط می‌شود، به علت افزایش قدرت خرید و پس‌انداز روستاییان پس از اشتغال در مجتمع، انگیزه آنها برای مهاجرت و سکنی‌گزینی در شهر کاشمر بیشتر شده است. از شواهد این مدعا آن است که بر اساس بررسی انجام‌شده، ساکنان شاغل در کارگاه به شهر مهاجرت کرده و خانه‌های خالی آنها در روستا را مهاجرانی از روستاهای دوردست و محروم شهرستان اجاره و یا خریداری کرده‌اند که قدرت مالی کافی برای خرید یا اجاره مسکن در شهر کاشمر را نداشتند. این مهاجران که بیشتر آنها به مشاغل کاذب در شهر کاشمر اشتغال دارند، تنش‌هایی با ساکنان بومی در روستاها را باعث شده‌اند.

ازدواج جوانان

یکی از معضلات پنهان کنونی در جامعه روستایی کشور، که به‌ویژه در روستاهای کشورهای در حال گذار کمتر با اصلاً بدان پرداخته نشده (عظیمی، ۱۳۸۴: ۳۶)، بحث دختران روستایی ازدواج‌نکرده است که روز به‌روز بر شمار آنها افزوده می‌شود. دهستان مورد مطالعه یکی از این نواحی است که در آن، چنین معضلی بدون مرجع رسیدگی بسیار دیده می‌شود. اما اشتغال در مجتمع سبب شده است که دختران روستایی شخصیت حقوقی پیدا کنند، به‌گونه‌ای که هم‌اکنون انگیزه ازدواج جوانان روستایی افزایش یافته است.

تغییر روزهای فراغت

قالی‌بافان غیرشاغل در مجتمع روزهای سه‌شنبه هر هفته را برای استراحت تعطیل می‌کردند که اینک با احداث این شرکت و همراه با قالی‌بافان آن، روزهای پنج‌شنبه جایگزین این روز شده است.

افزایش مشارکت اجتماعی

از دیگر تأثیرات به‌سزای ایحاد مجتمع، ارتقای مشارکت‌های مشورتی است، به‌طوری که بیشتر اعضای شورای اسلامی و دهیارهای روستاها را کارکنان این شرکت تشکیل می‌دهند. اما این روند هنوز در مرحله جنینی خود به‌سر می‌برد.

ارتقای فرهنگی

شاید مهم‌ترین تأثیر مثبت بر جامعه روستایی ارتقای سطح فرهنگ کارکنان روستایی شرکت بوده است. برای نمونه، کارکنان شرکت - که خود را به‌نوعی خادم امام رضا می‌دانند - در جامعه، با ظاهری آراسته‌تر از سایر قالی‌بافان روستا ظاهر می‌شوند (جدول ۷).

جدول ۷- تغییرات متغیرهای اجتماعی قبل و بعد از احداث مجتمع کارگاهی (با استفاده از آزمون لیکرت)

ردیف	متغیرها	T محاسبه شده	
		قبل از احداث	بعد از احداث
۱	مهاجرت	-۶/۶۲	۳/۷
۲	سطح سواد خود و اعضای خانواده	۱/۲۱	۱/۹۷
۳	میزان مشارکت مشورتی (شورای اسلامی، و ...)	۱/۰۲	۱/۸
۴	میزان مشارکت سیاسی- اجتماعی	۱/۵۲	۱/۶۰
۵	میزان مشارکت مذهبی در سطح روستا	۱/۲۵	۱/۳۹
۶	میزان مطالعه	۱/۵	۱/۵۸
۷	میزان برخورداری از بیمه و مزایای کار	-۲/۲۷	۳/۳۵
۸	مسافرت‌های زیارت- سیاحتی داخلی	۱/۱۱۱	۲/۸۷
۹	مسافرت‌های زیارتی- سیاحتی خارجی	۱/۱۸	۱/۶۹
۱۰	میزان اختصاص زمان به ورزش	۱/۵۵	۲/۸۸
۱۱	شخصیت بخشیدن به دختران	-۱/۶۷	۲/۲۳
۱۲	رضایت‌مندی شغلی	-۳/۳	۴/۴۵

منبع: محاسبات آماری نگارندگان

یافته‌های تحول قیمت زمین و مسکن

نتایج نشان می‌دهد که با احداث مجتمع در روستای تربقان، قیمت زمین و مسکن نسبت به روستاهای دیگر رشدی چشمگیر داشته که به‌طور متوسط، در بخش زمین، تا دو برابر و در بخش مسکن، تا دو و نیم برابر برآورد شده است.

تغییر نوع کشت

قالی بافان با جذب در این مجتمع موظفانند روزهای هفته را در مجتمع بگذرانند و کمتر وقت دارند تا به کارهای کشاورزی بپردازند؛ از این رو، مشاهده می‌شود که در سال‌های اخیر، کشت محصولات باغی و جالیزی که مراقبت و صرف وقت بیشتری را می‌طلبند، جای خود را به کشت زعفران داده است که به نیروی کار و صرف زمان کمتری نیاز دارد (ابراهیم‌زاده و همکاران، ۱۳۸۵).

تغییر کالبد روستا

با احداث این کارگاه در امتداد جاده ارتباطی و در شرق روستای تربقان، خانه‌هایی جدید در این مسیر ساخته شده و روستا به شکل خطی گسترش یافته است. تأثیرات کالبدی این شرکت در روستای محل استقرار (تربقان) بسیار بیش از روستاهای هم‌جوار آن است. از مهم‌ترین اقدامات آستان قدس در این روستا، می‌توان به احداث حمام روستایی مجهز، زمین چمن ورزشی، و دوبانده کردن جاده روستا و آغاز پروژه کتابخانه روستایی اشاره کرد. جدول ۸ تغییرات متغیرهای قیمت زمین و مسکن، نوع کشت و بهداشت در دو دوره قبل و بعد از احداث مجتمع کارگاهی را نشان می‌دهد.

جدول ۸- تغییرات متغیرهای قیمت زمین و مسکن، نوع کشت و بهداشت، قبل و بعد از احداث مجتمع کارگاهی (با استفاده از آزمون لیکرت)

نوع تأثیر	T محاسبه شده		متغیرها	ردیف
	بعد از احداث	قبل از احداث		
مثبت	۲/۲۱	۱/۲	میزان تغییرات قیمت زمین روستا	۱
مثبت	۱/۹۶	-۱/۱۲	میزان تغییرات قیمت مسکن روستا	۲
مثبت	۱/۷	۱/۳	تغییر نوع کشت	۳
مثبت	۱/۲	-۱/۳	بهداشت کارگاه قالی بافی	۴
مثبت	۱/۷۹	۱/۱۵	بهداشت محل زندگی	۵

منبع: محاسبات آماری نگارندگان

نتیجه‌گیری

تجربه‌ی احداث مجتمع قالی‌بافی دهستان بالاولایت شهرستان کاشمر نشان می‌دهد که آستان قدس رضوی، با برخورداری از منابع قوی مالی و مدیریتی، نهادی توانمند در کشور و به‌ویژه در استان‌های خراسان به‌شمار می‌رود که می‌تواند در زمینه‌ی اقتصادی و فرهنگی، نقشی به‌سزا در توسعه‌ی روستایی ایفا کند؛ و تأسیس شرکت فرش آستان قدس نمونه‌ای کوچک از این توانایی است که تأثیراتی بسیار عمیق در توسعه‌ی دهستان بالاولایت شهرستان کاشمر داشته است.

فعالیت آستان قدس در این زمینه با اصول نوین آمایش جغرافیایی سرزمین هماهنگی دارد، زیرا فرش دستبافت این شرکت به‌شیوه‌ای کاملاً استاندارد (مثلاً با استفاده از رنگ‌های طبیعی، و با ظرافت و دقت در کار) تهیه می‌شود، استفاده از آن موجب حساسیت پوستی نمی‌شود، از دانش بومی مردم منطقه سود می‌جوید، و تبعات زیست‌محیطی در بر ندارد.

یکی از مشکلات صنعت فرش دستبافت ایران آن است که تولید فرش به‌دست افراد غیرماهر و غیرمسئول و با استفاده از مواد غیراستاندارد کیفیت فرش تولیدی را تنزل داده و سرانجام، در پی بروز بحران در بازار آن، اعتبار صنعت فرش کشور را خدشه‌دار کرده است (خزایی قوژدی، ۱۳۷۶). اکنون صنعت فرش ایران فاقد مزیت اقتصادی است (عظیمی، ۱۳۸۲: ۲۰). تولید فرش در کارگاه مورد مطالعه به‌شیوه‌ی استاندارد با نتایجی مانند کوتاه شدن دست‌دالان از حوزه‌ی اقتصاد روستایی آن ناحیه، ایجاد اشتغال (۲۳۴ شغل) و درآمد پایدار، و ارتقای شاخص‌های اجتماعی و انسانی همراه بوده است. علی‌رغم افزایش مهاجرت روستایی بر اثر فعالیت این شرکت، قابل توجیه است که این مهاجرت جنبه‌ی رکودی و منفی نداشته باشد، زیرا به‌دلیل افزایش درآمد روستاییان صورت گرفته است که تأییدی بر نظریه‌ی ارتباط بین بخش‌ها (لهسایی‌زاده، ۱۳۶۸: ۲۲۴-۲۲۵) محسوب می‌شود.

بنابراین، با توجه به عملکرد آستان قدس در ناحیه مورد مطالعه، این شرکت می‌تواند با ایجاد تحول در صنعت فرش‌بافی، نقشی مؤثرتر در توسعه روستایی ایفا کند. با این همه، باید مطالعه‌ای جدی صورت گیرد تا این نکته روشن شود که آیا تولید فرش توسط بخش خصوصی در مناطق روستایی موفقیت‌آمیز خواهد بود، یا اینکه عامل توفیق جزیره‌ای آستان قدس همانا منابع مالی کلان آن بوده است.

یادداشت‌ها

1. integrated rural development

2. U. C. Nayak

۳- مصاحبه حضوری با مجید صفاریان مدیرعامل شرکت فرش آستان قدس کاشمر، ۱۳۸۷/۷/۱۵

4. plasticity

۵- مصاحبه حضوری با مجید صفاریان مدیرعامل شرکت فرش آستان قدس کاشمر، ۱۳۸۷/۷/۱۵

6. Johnston

منابع

- ابراهیم‌زاده، حسن و همکاران (۱۳۸۵)، *زعفران ایران با نگاه پژوهشی*. تهران: اطلاعات.
- افتخاری، عبدالرضا رکن‌الدین (۱۳۷۸)، «استقرار صنعت در روستا و نقش آن در افزایش رفاه روستایی». *مجله مدرس علوم انسانی*. شماره ۲.
- بازرگان لاری، عبدالرضا (۱۳۸۴)، *مفاهیم پایه‌ای آمار و احتمال*. تهران: انتشارات آبیژ.
- براتی، علی‌اکبر (۱۳۸۳)، «اهمیت فعالیت‌های غیرکشاورزی در برنامه‌های توسعه روستایی». *مجموعه مقالات کنگره توسعه روستایی، چالش‌ها و چشم‌اندازها*. تهران: مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی. صص ۲۲۹-۲۴۷.
- حسین‌زاده، هادی (۱۳۸۴)، *برنامه‌ریزی توسعه فضایی شهرستان کاشمر*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه یزد، گروه جغرافیای دانشگاه یزد.
- خزایی قوژدی، علی (۱۳۷۶)، «صنایع روستایی، تحولات و توسعه». *روستا و توسعه*. سال ۱، شماره‌های ۲ و ۳.
- رستمی، مصطفی (۱۳۸۳)، «بررسی وضعیت اشتغال زنان استان مازندران در بخش صنایع دستی (منطقه شاخص: شهرستان ساری)». *پژوهش‌نامه علوم انسانی و اجتماعی دانشگاه مازندران*. سال ۴، شماره ۱.

- رفیع پور، فرامرز (۱۳۶۷)، *کندوکاوها و پنداشته‌ها (مقدمه‌ای بر روش‌های شناخت جامعه و تحقیقات اجتماعی)*. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- سیانی، قاسم (۱۳۸۳)، اثرات احداث شهرک‌های صنعتی در نواحی روستایی: نمونه موردی شهرک صنعتی کوهپایه، شهرستان اصفهان. پایان‌نامه کارشناسی، دانشگاه شهید بهشتی. شاپان، حمید و همکاران (۱۳۸۶)، «نقش صنایع روستایی در توزیع بهینه درآمد (مطالعه موردی: بخش مرکزی شهرستان مشهد)». *روستا و توسعه*. سال ۱۰، شماره ۲.
- طاهرخانی، مهدی (۱۳۷۹)، *نقش نواحی صنعتی در توسعه نواحی روستایی (مطالعه موردی: نواحی صنعتی روستایی استان مرکزی)*. رساله دکتری، دانشگاه تربیت مدرس.
- طاهرخانی، مهدی (۱۳۸۰)، «نقش نواحی صنعتی در توسعه روستایی (مطالعه موردی: نواحی صنعتی روستایی استان مرکزی)». *پژوهش‌های جغرافیایی*. سال ۳۴، شماره ۲.
- عظیمی آرانی، حسین (۱۳۸۲)، *جایگاه روستا در فرایند توسعه ملی از دیدگاه صاحب‌نظران*. به‌کوشش قدیر فیروزنیا و عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری. تهران: مؤسسه توسعه روستایی ایران.
- عظیمی آرانی، حسین (۱۳۸۴)، *کارکردهای نظام سیاسی در فرایند توسعه*. تهران: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی.
- عینالی، جمشید و طاهرخانی، مهدی (۱۳۸۳)، *ارزیابی عملکرد مجتمع‌های خدمات بهزیستی در رفاه و توسعه روستایی: روستاهای سجاس، کرسف و گرماب (شهرستان خداآینده)*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- لهسایی‌زاده، عبدالعلی (۱۳۶۸)، *نظریات مهاجرت*. شیراز: نوید.
- مرادی، محمود و مطیعی لنگرودی، حسن (۱۳۸۴)، «جایگاه صنایع در فرایند صنعتی‌سازی و توسعه روستایی بخش مرکزی بیرجند». *پژوهش‌های جغرافیایی*. سال ۳۷، شماره ۳.
- مرکز آمار ایران (۱۳۸۷)، *سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵*. قابل دسترسی در: <http://www.sci.org.ir/portal/faces/public/census85/census85.natayej>.
- مطیعی لنگرودی، حسن (۱۳۸۰)، «اثرات اقتصادی-اجتماعی شهرک‌های صنعتی در نواحی روستایی (مطالعه موردی: شهرک صنعتی مشهد)». *فصلنامه تحقیقات جغرافیایی*. سال ۱۶، شماره ۲.
- مطیعی لنگرودی، حسن و اردشیری، علیرضا (۱۳۸۶)، «پیامدهای ایجاد صنایع فرآوری محصولات کشاورزی در توسعه روستایی بخش آمل». *پژوهش‌های جغرافیایی*. سال ۳۹، شماره ۳.

- مطیعی لنگرودی، حسن و نجفی کانی، علی‌اکبر (۱۳۸۵)، «بررسی و ارزیابی اثرات شهرک‌ها و نواحی صنعتی در توسعه اقتصادی و اجتماعی مناطق روستایی (نمونه موردی: شهرستان بابل)». *پژوهش‌های جغرافیایی*. سال ۳۸، شماره ۴.
- معاونت برنامه‌ریزی استانداری خراسان رضوی (۱۳۸۷)، *طرح توسعه شهرستان کاشمر* (دفترچه چاپ‌نشده).
- مهدوی، مسعود (۱۳۸۰)، «بررسی و شناخت صنایع دستی (قالی‌بافی) در روستاهای حاشیه غربی دشت کویر به منظور توسعه و احیای آن (مطالعه موردی: روستاهای ایوانکی در استان سمنان)». *پژوهش‌های جغرافیایی*. سال ۳۴، شماره ۳.
- مهندسان مشاور DHV از هلند (۱۳۷۱)، *رهنمودهایی برای برنامه‌ریزی مراکز روستایی*. ترجمه جواد میر و دیگران. تهران: مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی، وزارت جهاد سازندگی.
- هیز، باب ی. (۱۳۸۱)، *اندازه‌گیری رضایت خاطر مصرف‌کننده، طراحی و تنظیم پرسشنامه*. ترجمه نسرين جزنی. تهران: انتشارات سازمان مدیریت صنعتی.
- Abraham, T. (1994), "Rural industries and rural industrialization in developing economy; India experience". *Journal of Rural Reconstruction*. Vol. 36, No. 1.
- Atkinson, G. et al. (2006), *Handbook of Sustainable Development*. London: Edward Elgar.
- Hag, M. T. (1979), "Industrialization in relation to integrated rural development with reference to Bangladesh". *Industry and Development*. Vol. 13, No. 4.
- Johnston, R. J. et al. (1998), *The Dictionary of Human Geography*. Third Edition. Oxford: Blackwell.
- Moseley, J. M. (2003), *Rural Development- Principal and Practice*. London: SAGE.
- Nayak, U. C. (1994), *Rural Industrialization*. New Delhi: M. D. Publication.
- Rao, S. (1994), *Position, Problems and Prospects of Rural Non-Farm Sector*. Bombay: Development Policy Department (NABARD).

Rogers, David (1987), "Industrialization; income benefits and the rural community". *Rural Sociology*. Vol. 43, No. 4.

Shin, J. T. (1985), *Decentralized Industrialization and Rural Non-Farm Employment in Taiwan*. Nagoya: UNCRD.

Thomie, W.K. and Yankson P. K. (1985), "Small-scale industries and decentralization in Ghana". University of Ghana, Department of Geography, Frankfurt/ Accra. Available on: http://www3.searchlabel.com/usda_Farm_service_Agency.htm.

« پیوست »

پرسش‌هایی که در پرسشنامه آمده، عبارت‌اند از:

الف- پرسش‌های باز

۱- میزان درآمد ماهیانه شما چقدر است؟

۲- میزان درآمد شما قبل از تأسیس کارگاه چقدر بوده است؟

۳- میزان درآمد شما بعد از تأسیس کارگاه چقدر است؟

۴- کارگاه شما در ماه چقدر تولید و درآمد دارد؟

ب- پرسش‌های چندگزینه‌ای

این پرسش‌ها پنج گزینه‌ای و پاسخ‌های مورد نظر متناسب با نوع پرسش به شرح زیر بوده است:

خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد
---------	----	-------	------	-----------

۱- درآمد روستاییان قالی‌باف قبل از احداث کارگاه در سطح بالایی بوده است؟

۲- درآمد روستاییان شاغل بعد از احداث کارگاه نسبت به سایر اقشار روستایی در سطح بالایی است؟

۳- توانایی پرداخت هزینه زندگی روستاییان قالی‌باف قبل از احداث مجتمع کارگاهی بالا بوده است؟

۴- توانایی پرداخت هزینه زندگی روستاییان قالی‌باف بعد از احداث مجتمع کارگاهی افزایش یافته است؟

۵- روستاییان قالی‌باف قبل از احداث مجتمع کارگاهی به اعضای خانواده خود کمک مالی می‌کردند؟

۶- روستاییان قالی‌باف بعد از احداث مجتمع کارگاهی به اعضای خانواده خود کمک مالی می‌کنند؟

۷- میزان مصرف روستاییان قالی‌باف قبل از احداث مجتمع کارگاهی از اقلام مصرفی بادوام بالا بوده است؟

۸- میزان مصرف روستاییان قالی‌باف بعد از احداث مجتمع کارگاهی از اقلام مصرفی بادوام افزایش

یافته است؟

- ۹- میزان مصرف روستاییان قالی‌باف قبل از احداث مجتمع کارگاهی از وسایل نقلیه موتوری بالا بوده است؟
- ۱۰- میزان مصرف روستاییان قالی‌باف بعد از احداث مجتمع کارگاهی از وسایل نقلیه موتوری افزایش یافته است؟
- ۱۱- میزان مصرف روستاییان قالی‌باف قبل از احداث مجتمع کارگاهی از اتومبیل بالا بوده است؟
- ۱۲- میزان مصرف روستاییان قالی‌باف بعد از احداث مجتمع کارگاهی از اتومبیل افزایش یافته است؟
- ۱۳- میزان مشارکت مالی روستاییان قالی‌باف در طرح‌های عمرانی روستا قبل از احداث مجتمع کارگاهی بالا بوده است؟
- ۱۴- میزان مشارکت مالی روستاییان قالی‌باف در طرح‌های عمرانی روستا بعد از احداث مجتمع کارگاهی افزایش یافته است؟
- ۱۵- امنیت اقتصادی روستاییان قالی‌باف روستا قبل از احداث مجتمع کارگاهی بالا بوده است؟
- ۱۶- امنیت اقتصادی روستاییان قالی‌باف روستا بعد از احداث مجتمع کارگاهی افزایش یافته است؟
- ۱۷- تمایل روستاییان قالی‌باف نسبت به مهاجرت از روستا قبل از احداث مجتمع کارگاهی بالا بوده است؟
- ۱۸- تمایل روستاییان قالی‌باف نسبت به مهاجرت از روستا بعد از احداث مجتمع کارگاهی افزایش یافته است؟
- ۱۹- سطح سواد اعضای خانواده روستاییان قالی‌باف قبل از احداث مجتمع کارگاهی بالا بوده است؟
- ۲۰- سطح سواد اعضای خانواده روستاییان قالی‌باف بعد از احداث مجتمع کارگاهی افزایش یافته است؟
- ۲۱- میزان مشارکت مشورتی (شورای اسلامی، و ...) قبل از احداث مجتمع کارگاهی بالا بوده است؟
- ۲۲- میزان مشارکت مشورتی (شورای اسلامی، و ...) بعد از احداث مجتمع کارگاهی افزایش یافته است؟
- ۲۳- میزان مشارکت سیاسی-اجتماعی در روستا قبل از احداث مجتمع کارگاهی بالا بوده است؟
- ۲۴- میزان مشارکت سیاسی-اجتماعی در روستا بعد از احداث مجتمع کارگاهی افزایش یافته است؟
- ۲۵- میزان مشارکت مذهبی در روستا قبل از احداث مجتمع کارگاهی بالا بوده است؟
- ۲۶- میزان مشارکت مذهبی در روستا بعد از احداث مجتمع کارگاهی افزایش یافته است؟
- ۲۷- میزان مطالعه روستاییان قالی‌باف قبل از احداث مجتمع کارگاهی بالا بوده است؟
- ۲۸- میزان مطالعه روستاییان قالی‌باف بعد از احداث مجتمع کارگاهی افزایش یافته است؟
- ۲۹- میزان برخورداری از بیمه و مزایای کار روستاییان قالی‌باف قبل از احداث مجتمع کارگاهی بالا بوده است؟
- ۳۰- میزان برخورداری از بیمه و مزایای کار روستاییان قالی‌باف بعد از احداث مجتمع کارگاهی افزایش یافته است؟
- ۳۱- مسافرت‌های زیارتی-سیاحتی داخلی روستاییان قالی‌باف قبل از احداث مجتمع کارگاهی بالا بوده است؟

- ۳۲- مسافرت‌های زیارتی- سیاحتی داخلی روستاییان قالی‌باف بعد از احداث مجتمع کارگاهی افزایش یافته است؟
- ۳۳- مسافرت‌های زیارتی- سیاحتی خارجی روستاییان قالی‌باف قبل از احداث مجتمع کارگاهی بالا بوده است؟
- ۳۴- مسافرت‌های زیارتی- سیاحتی خارجی روستاییان قالی‌باف بعد از احداث مجتمع کارگاهی افزایش یافته است؟
- ۳۵- میزان اختصاص زمان روستاییان قالی‌باف به ورزش قبل از احداث مجتمع کارگاهی بالا بوده است؟
- ۳۶- میزان اختصاص زمان روستاییان قالی‌باف به ورزش بعد از احداث مجتمع کارگاهی افزایش یافته است؟
- ۳۷- احترام به شخصیت دختران قالی‌باف قبل از احداث مجتمع کارگاهی بالا بوده است؟
- ۳۸- احترام به شخصیت دختران قالی‌باف بعد از احداث مجتمع کارگاهی افزایش یافته است؟
- ۳۹- رضایت‌مندی شغلی روستاییان قالی‌باف قبل از احداث مجتمع کارگاهی بالا بوده است؟
- ۴۰- رضایت‌مندی شغلی روستاییان قالی‌باف بعد از احداث مجتمع کارگاهی افزایش یافته است؟
- ۴۱- قیمت زمین روستا قبل از احداث مجتمع کارگاهی بالا بوده است؟
- ۴۲- قیمت زمین روستا بعد از احداث مجتمع کارگاهی افزایش یافته است؟
- ۴۳- قیمت مسکن روستا قبل از احداث مجتمع کارگاهی بالا بوده است؟
- ۴۴- قیمت مسکن روستا بعد از احداث مجتمع کارگاهی افزایش یافته است؟
- ۴۵- نوع کشت روستا قبل از احداث مجتمع کارگاهی متغیر بوده است؟
- ۴۶- نوع کشت روستا بعد از احداث مجتمع کارگاهی تغییر کرده است؟
- ۴۷- نظام بهداشت کارگاه‌های سنتی قالی‌بافی خوب بوده است؟
- ۴۸- نظام بهداشت مجتمع کارگاهی قالی‌بافی مطلوب است؟
- ۴۹- نظام بهداشت روستایی قبل از احداث مجتمع کارگاهی مطلوب بوده است؟
- ۵۰- نظام بهداشت روستایی بعد از احداث مجتمع کارگاهی مطلوب‌تر شده است؟